

SOFIA WANSTRÖM

(O)lyckans kulturella praktiker

Vad lycka är och hur man uppnår den är ett ämne som har sysselsatt olika typer av auktoriteter åtminstone sedan de tidiga grekiska filosoferna som Platon och Aristoteles (Nilsson 2012:13). Begreppet är luddigt och mångfacetterat, inte bara för att idéer och föreställningar om lycka varierar utan också för att det rent språkligt kan syfta på olika saker. Förenklat, från dess klassiska ursprung, kan man säga att begreppet oftast används för att beskriva antingen tur (*Fortuna*) eller en känsla av välbefinnande och framgång (*eudaimonia*) (ibid.:14–15; Klinkmann, detta nummer). De olika användningsområdena borde inte ses som åtskilda, utan snarare att de befinner sig på en glidande skala. Även om lyckan idag kanske främst förknippas med framgång och välbefinnande—och därmed något som individen själv har stor inverkan på—kan också föreställningar om tur och ödet påverka hur vi uppfattar och orienterar oss i vardagen.

I detta nummer av *Budkavlen* diskuteras (o)lyckans kulturella praktiker. Vad som bringar lycka—Gud, ödet, magi, eller ett tillfredsställande arbete, äktenskap och kärnfamilj—är bundet i tid och rum men fungerar alltjämt riktgivande för hur en person förväntas leva sitt liv, om än för att skapa lycka eller undvika olycka. Att lycka är det högsta målet för en persons liv är underförstått, och föreställningar kring lycka kan därför skapa både förväntningar och krav på

individer som manar dem att följa specifika utstakade spår (Ahmed 2010). Lycka framstår därmed som både ett personligt och ett kollektivt projekt, sällan något som ”är” utan något som kräver insats och ansträngning.

I de resterande delarna av denna inledning reflekteras det kort över lyckans framställning i folktron och historien, samt en mer samtida förståelse för lyckan som känsla. Avslutningsvis presenteras artiklarna i denna tidskrift och hur magiska tankar och lyckan som kollektivt projekt kan ge inblick i lyckan i samtiden, även på överraskande platser.

Lycka i historien och folktron

Historikern Anna Nilsson (2012) undersöker i sin avhandling lyckans framställning i skillingtryck åren 1750–1850. Nilsson noterar hur ett 1700-tals lyckobegrepp i luthersk tradition kopplades med omoral och världsliga begär (ibid.:219). Lyckan uppfattades därför som farlig, då den med sin bedrägliga karaktär kunde förföra och förslava den som inte gjorde motstånd. Människan förväntades stå emot detta begär och invänta evighetens lyckosalighet. Vid 1800-talets mitt började ett mer individualiserat lyckobegrepp ta form. Detta begrepp hade mer positiva konnotationer, kopplade till vällust och sällhet. Lyckan och sällheten förvandlas till nya moraliska mål, något att sträva efter, samtidigt som den börjar framställas som mer av en *känsla*.

Från att ha varit en fråga om yttre omständigheter, opåverkbara av den enskilde blev lyckan något känslomässigt och subjektivt. Den gjordes i förlängningen till en individuell angelägenhet, något för var och en att sträva efter, kämpa för och söka i sitt inre [...] Borta är den kollektiva och evighetsorienterande syn som karakteriserade det gamla samhället. I dess ställe träder ett förvärldsligt och individualiserat lyckobegrepp där sökandet efter den sanna lyckan blir en fråga för den enskilde (Nilsson 2012:223).

Enligt Nilsson skedde det alltså ett skifte från att förstå lycka som något omoraliskt eller opåverkbart, till en mer individualiserad föreställning av lycka och lyckan som känsla.

Etnologen Nils-Arvid Bringéus (2004) påpekar att kopplingarna mellan lyckan och Guds försyn inte var lika stark inom folkkulturen som hos eliten. Tur och lycka sågs snarare som en självständig kraft, något som en tilldelas. Folkloristen och litteraturvetaren Ebbe Schön (2002:47) presenterar detta som tanken att var och en har sin lott i livet, och det är viktigt att vara nöjd med sin lott för att kunna bli lycklig.

Men man kunde ändå påverka lyckan, exempelvis med hjälp av magiska medel (Bringéus 2004). Folkloristen Per-Anders Östling (2002), presenterar i sin studie av svenska trolldomsprocesser under perioden 1597 och 1720 hur lyckan kunde stjälas eller förloras. Utgående från antropologen George Fosters teori om ”the limited good” noterar Östling att folklig tanketradition förstod lyckan som en begränsad kvantitet och att alla är tilldelade en specifik mängd lycka. Med hjälp av trolldom kunde folk dock stjäla andras lycka, eller så kunde den förloras till övernaturliga varelser. Den kunde också förloras om man ignorerade vissa tabun eller inte fullgjorde vissa ritualer (Östling 2002:90).

I sitt uppslagsboksliknande verk *Vardagsskrock* (2021) beskriver etnologen Fredrik Skott en mängd olika vardagliga föreställningar, av vilka många är kopplade till lycka och tur. I verket framhävs magins relation till föreställningar om tur och lycka, och Skott noterar hur magiska medel och ritualer kan förstås som ett sätt att försöka kontrollera det okontrollerbara (ibid.: 20). Även om beskrivningarna förankras i ett förflutet samhälle, framhävs det också hur vissa föreställningar lever och frodas också i nutiden—om endast som en så kallad ”halvtro”. Detta indikerar att även om lycka ofta presenteras som något man skapar själv, en känsla som en kan uppnå med hårt arbete och goda livsval, omges den ändå av en slags osäkerhet. Lyckan är skör och folk kan vara ovilliga att utmana ödet även om man inte ”på riktigt” tror att krossandet av en spegel verkligen skulle bringa otur.

Ett visst magiskt tänkande kring lyckan kan därför sägas bestå, även om den alltmer kopplas ihop med en känsla och framställs som ett livsmål. I likhet med den lutheranska traditionen som framställde lyckan som något farligt kan även ett mer samtida lyckobegrepp ses som ett sätt att styra folk och deras beteenden. I motsats till den lutheranska lyckan beskrivs dock aspekter som är kopplade till lyckan som något man bör vända sig emot, snarare än bort ifrån. Lyckan beskriver det goda livet, som vi förväntas följa.

Lycka som känsla

Lycka är fortfarande ett populärt tema för skribenter inom varierande genrer. Temat återfinns i exempelvis självhjälpsböcker och populärkultur, men även inom forskning. Internationella databasen för lyckostudier, World Database of Happiness, är exempelvis ett arkiv för forskningsupptäckter om lycka. Det beskrivs som ett ”upptäcktsarkiv” (”findings archive”) och inkluderar forskning om hur lyckliga folk är; vad som gör folk lyckliga; och vilka effekter som lycka har. Databasen presenterar en enkel definition av lycka som ”the subjective enjoyment of one’s life as a whole”, vilken understryker att lycka bör ses som något subjektivt, samtidigt som den fastställer lyckan som en *känsla* snarare än en övermäktig kraft.

Lyckans subjektiva element skapar problem för globala undersökningar som the World Happiness Report, som går ut på att be folk i 156 länder att poängsätta sina liv på en skala från 0 till 10, där 0 hänvisar till det sämsta möjliga och 10 det bästa möjliga livet (De Paola m. fl. 2021). Denna typ av undersökningar tar inte i beaktande variationer mellan vad som ses som bra/dåligt, och tar dessutom för givet att en uppfattning om livet som bra eller dåligt är korrelerar med individens lycka. Folk kan ha olika uppfattningar om vad som gör ett gott liv och det finns inte nödvändigtvis en motsättning mellan att ha ett gott liv och att samtidigt vara olycklig (ibid.).

Filosofen Sara Ahmed (2010) frågar sin vana trogen inte vad lycka *är*, utan i stället vad den *gör*. Hon noterar att lycka är förknippat med en viss typ av ”varande”, med vissa specifika kroppar och livsval, och

dessa föreställningar skapar normer och ideal för hur vi ska leva (2010:7). Föreställningar om lycka innebär därmed att människor orienterar sig mot eller bort ifrån olika objekt och skapar förväntade livslinjer. Att avvika från den ideala livslinjen utmanar dock inte bara individens egen lycka utan även den gemensamma lyckan i samhället. Orientering mot fel objekt kan anses destruktivt och farligt också för andra personer, eftersom det utmanar kollektiva värderingar och den uppfattade gemenskapen.

Det finns således en moralaspekt av lyckan, som avgör vilka objekt som är menade att göra oss lyckliga och omvänt vilka objekt som inte kan göra oss lyckliga, inte ”på riktigt”. Exempelvis kan droger frambringa känslor av lycka, men denna lycka framställs ofta som en falsk lycka och texter om droger fokuserar i huvudsak på dem som olyckliga objekt (Eleonorasdotter 2021:311). En orientering mot droger riktar personen mot olycka, medan en orientering mot kärnfamiljen och äktenskapet riktar folk mot lycka.

Sammantaget kan man konstatera att ”ett bra liv” och lycka genomströmmas av normativa uppfattningar som styr in människor i utstakade banor. I jämförelse med den gudsfruktan som den lutheranska föreställningen om lycka hotade med, är det i stället dess motsats, olyckan, som utgör det överhängande straffet för att misslyckas följa dessa normer och ideal.

Föreställningar, samhörighet och magi

I detta nummer förstås lyckan främst som en känsla, och skribenterna undersöker hur lyckan framställs, produceras, konsumeras och upprätthålls i vitt skilda situationer. Sammanbindande för artiklarna är också att skribenterna identifierar ett magiskt element. Lyckan kan framställs som något idealiserat och imaginärt, eller så kan det dras paralleller till magiska avvärjningar för att skydda sig mot olyckan.

I sitt bidrag framhäver etnologen Katarzyna Herd att människor förväntas vara lyckliga på arbetsplatsen eller lyckliga med sitt

arbete, fastän arbetsplatsen också är en plats där konflikter kan uppstå. Lyckan på arbetsplatsen beskrivs av Herd som en känsla av tillfredsställelse, en uppfattning av att vara nyttig eller uppskattad och umgås med folk man trivs med. Denna känsla är ändå skör, och Herd undersöker hur anställda på svenska arbetsplatser undviker så kallad ”dålig stämning”, med andra ord, försöker bevara en uppfattad ”lycka” på arbetsplatsen. Dålig stämning beskrivs som någonting som stör, något som gör en uppmärksam på omgivningen, andra personer, och olikheter. Det vill säga, dålig stämning signalerar problem. På liknande sätt som man i folkkulturen kunde värja sig emot dålig tur som personer kunnat kasta över en på magisk väg, visar Herd också hur folk genom tal på arbetsplatsen försöker värja sig mot den dåliga—den olyckliga—stämningen.

Etnologen Simon Ekström presenterar hur föremål på museer har förmågan att känslomässigt beröra, eftersom objekt ur historien är starkt förknippad med mänsklig erfarenhet. Ekström framhäver hur museumskanoner blivit förknippade med nationens egna minnen, och därmed förvandlats till attraktiva kulturarvsföremål. Ur artikeln framgår det att föremål som kunde anses vara olyckliga—då dess syfte är att döda—kan omvandlas till föremål som snarare kan tolkas som att bringa lycka—skapa sammanhållning, glädje, och underhållning. Vad som tolkas som lyckliga och olyckliga objekt visar sig därmed kunna omvandlas beroende på tid och rum, framställning och vem som betraktar föremålet. Ekström noterar därmed hur döden kan *läggas in i* eller *tas ut ur* kanonerna, beroende på hur de är menade att beröra museibesökarna.

Folkloristen Sven-Erik Klinkmann diskuterar i sin artikel hur föreställningar om lycka och lyckans platser är (re)presenterade och kulturellt konstruerade i exempelvis tango, schlager, tv-program och opera. Klinkmann understryker den mytiska aspekten i föreställningar om lyckan och dess platser, dvs. gränslandet mellan det imaginära och det verkliga. Klinkmann menar att myt, minnande och idealisering har stor betydelse som kulturella dynamiker i konstruktionen av ”lyckans platser”, men varje gång en sådan plats aktualiseras via en kulturell artefakt som exempelvis en popu-

lär sång, så ställs frågan om kulturell resonans på nytt i det givna sammanhanget.

Litteratur

- Ahmed, Sara 2010. *The Promise of Happiness*. Durham: Duke University Press.
- Bringéus, Nils-Arvid 2004. *Lyckan kommer, lyckan går: tankar, ord och föreställningar om lyckan*. Stockholm: Atlantis.
- De Paola, Jennifer, Wagner, Wolfgang, Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Lehtonen, Josetta 2021. "Two Sides of the Same Coin or Two Different Currencies? Representations of Happiness and Unhappiness Among Finnish Women." *Integrative Physiological and Behavioral Science*, årg. 55, nr. 2, s. 329–353. <https://doi.org/10.1007/s12124-020-09579-4>.
- Eleonorasdötter, Emma 2021. *"Det hade ju aldrig hänt annars": Om kvinnor, klass och droger*. Lund: MediaTryck Lund.
- Nilsson, Anna 2012. *Lyckans betydelse: sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck: 1750–1850*. Höör: Agerings bokförlag.
- Schön, Ebbe 2002. *Folketro om ödet och lyckan*. Stockholm: Natur och kultur.
- Skott, Fredrik 2021. *Vardagsskrock: från abrakadabra till önskebrunn*. Malmö: Polaris Fakta.
- Östling, Per-Anders 2002. *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: en folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597–1720*. Uppsala: Etnolore 25.